

I

Oorlog

Zondag 7 december 1941 begon voor de Nederlandse gemeenschap in Semarang, een stad aan de noordkust van Java, als elke zondag in de tropen. De mannen hoefden niet naar kantoor, dus na het ontbijt in de vroege ochtendkoelte was er tijd voor het gezin, het lezen van de kranten uit de portefeuille, een ritje te paard of een zeiltocht. In haar huis aan de Gang Schmalz 9 in de wijk Oud Tjandi verheugde Mieke Bouman zich, na een drukke week voor de klas, op een dag op zee. De 34 jaar oude lerares gaf Latijn aan de gymnasiumafdeling van de plaatselijke HBS. Ze was een strenge maar ook betrokken lerares. De hele zaterdag was al opgegaan aan het nakijken van proefwerken en het voorbereiden van de lessen voor de komende week. 's Avonds had ze nog een vergadering bijgewoond van een van de vele besturen waar ze in zat. Maar nu was het de hoogste tijd voor ontspanning. Na het ontbijt reed Mieke de heuvel af richting de zee naar de Jachtclub Semarang, die een keur aan zeilscheepjes in de haven had liggen. In het clubhuis trof ze Wim en Ens Jacobs, een bevriend echtpaar en net als Mieke gepassioneerde zeilers. 'Al iets van Herman gehoord?' informeerde Ens.

Miekies man Herman, in het dagelijks leven advocaat, was de week ervoor opgeroepen voor dienst bij de Militaire Luchtvaart (ML).

'Hij is naar Sumatra gestuurd, ik weet niet precies waar, maar hij maakt het goed,' antwoordde Mieke. 'Er staat een prachtige wind. Wie het eerste de haven uit is!'

Het zou de laatste zondag van hun zorgeloze koloniale bestaan in Nederlands-Indië worden.

Die avond landden Japanse militairen bij Kota Bahru op Malakka,¹ en bij Singora-Patani in Thailand. Ook de Filipijnen werden aangevallen. Een grote Japanse vloot was al op 26 november onder leiding van admiraal Nagumo vanuit Japan naar het oosten vertrokken, de Stille Oceaan op. Het doel was het uitvoeren van een verrassingsaanval op de Amerikaanse marinebasis Pearl Harbour, op Hawaï. De eerste golf Japanse gevechtsvliegtuigen zette op zondag 7 december 1941 iets voor acht uur 's ochtends lokale tijd de aanval in, terwijl aan de andere kant van de datumgrens de inwoners van Java lagen te slapen. Enkele uren later, op maandag 8 december om 06.30 Javatijd, maakte de gouverneur-generaal, jonkheer A.W.L. Tjarda van Starckenborgh Stachouwer, via de radio de oorlogsverklaring van Nederland aan Japan bekend.

Mieke was even daarvoor in haar kamerjas, de slaap nog uit haar ogen wrijvend, de woonkamer binnengewandeld. Haar *djongos* (huisjongen) Praviro – volgens Herman ‘een oud en eerbiedwaardig man met een kameelegang die ons sinds vele jaren bijstaat in onze huiselijke moeilijkheden’ – had het ontbijt al klaargezet.² Terwijl zij een kopje thee inschonk liep haar siamese poes haar spinnend en miauwend voor de voeten. Mieke zette de grote bakelieten radio die op de buffetkast stond aan. Ze pakte het dier op en streelde de zachte vacht aandachtig, en ondertussen kwam de radio brommend en ruisend tot leven. Plotse-

-
- 1 Het Maleise schiereiland, toen nog een Britse kolonie. Veel plaatsnamen die in dit boek worden genoemd heten inmiddels anders of worden anders gespeld (b.v. Celebes, Tjilatjap, Bandoeng en Batavia zijn nu Sulawesi, Cilacap, Bandung en Jakarta.) Ik hanteer telkens de naam en spelling die in de beschreven periode gangbaar waren.
 - 2 Bij citaten worden de destijds gangbare spelling en schrijfstijl zoveel mogelijk aangehouden. Evidente spel- en taalfouten worden wel gecorrigeerd.

ling maakte het gebrom en gesuis plaats voor de ernstige stem van de gouverneur-generaal. Met het warme kattenlijfje tegen zich aangedrukt luisterde Mieke naar de oorlogsverklaring. Honderden kilometers verderop, op een militaire vliegbasis op Sumatra, luisterde Herman samen met zijn eenheid zwijgend naar dezelfde verklaring.

Als een van de weinigen die zo'n onbekommerd leventje leidden onder de Indische zon, had Herman voorspeld dat de oorlog uiteindelijk ook Indië zou bereiken. Zijn broer Harro, die vijftien jaar ouder was en als advocaat kantoor hield in Zwolle, was van 1914 tot 1918 vaandrig geweest bij de Koninklijke Luchtmacht. Als hij dan toch onder de wapens moest, dan het liefst net als Harro in de lucht, dacht Herman. Meteen nadat het nieuws van de inval van Duitsland in Nederland in mei 1940 Indië had bereikt, waren hij en Mieke – die nooit achter wilde blijven als er wat te beleven viel – lid geworden van de Vliegclub Semarang en hadden zich toegelegd op het sportvliegen. Met zijn brevet op zak volgde Herman vervolgens vanaf januari 1941 bij de Militaire Luchtvaart een opleiding tot tweede bestuurder-luchtschutter. Twee maanden later was hij geslaagd en keerde als sergeant weer terug op het advocatenkantoor aan de Van Hogendorpstraat in Semarang. Zijn dienstwapen bewaarde hij binnen handbereik, in een lade van zijn bureau.

Het kantoor telde op dat moment nog vier advocaten – de twee partners Frans van Houten en Jan Albert Meursinge, en hun medewerkers Herman Bouman en Arie van Empel. Daarnaast had het kantoor nog een man of negen personeel in dienst. De Soendaneze hoofdklerk Sabda was volgens Herman 'een uitstekende kracht, die met een goede Hollandsche procureursklerk vergeleken kan worden'. Verder waren er vier Chinese klerken genaamd Teng, Tan, Gwan en Sie, van wie een-tje de financiële administratie bijhield. Assim de portier bewaakte de deur en begeleidde de bezoekers, Kario verzorgde de planten, en Soopermani en Dool namen alle overige klusjes voor hun rekening. De vier advocaten en hun vrouwen gingen ook buiten kantoor-tijden veel met elkaar om. Frans van Houten en zijn vrouw Louca boden in het

voorjaar van 1935 Herman en Mieke onderdak toen ze als jong getrouwd stel van de boot uit Nederland stapten. In 1939 deden zij hetzelfde voor Arie van Empel en zijn vrouw Lennie. Inmiddels woonden ze allemaal bij elkaar in de buurt in de wijk Oud Tjandi. Frans en Louca met hun dochter Els hadden een prachtig huis aan de Kenarilaan 1. De Boumannen en de Van Empels met zoontje Martijn woonden schuin tegenover elkaar aan de Gang Schmalz. Ook Jan Albert Meursing en zijn vrouw Jobs maakten deel uit van dezelfde sociale kring.

Maar door de oorlogsverklaring van 8 december leek de toekomst plotseling onzeker. Diezelfde dag werd begonnen met de algehele mobilisatie van het Koninklijk Nederlands-Indisch Leger (KNIL), de landstorm en de stadswachten. Frans van Houten en Arie van Empel werden opgeroepen bij het KNIL, als reserve-kapitein respectievelijk fuselier. Herman was zoals gezegd de week ervoor al met zijn eenheid naar Sumatra gestuurd. De vierde kantoorgenoot, Jan Albert Meursing, bleef die eerste maanden na de mobilisatie het dichtst bij huis, als lid van de Semarangse stadswacht. Daardoor kon hij als enige van de vier tussen december 1941 en maart 1942 nog aandacht aan kantoorzaken besteden. Vele gemobiliseerden dachten dat het allemaal wel los zou lopen, maar Herman Bouman raakte al snel doordrongen van de ernst van de situatie. Toen hij met zijn Glenn Martin opsteept vanaf het vliegveld in Soerabaja was hij op weg naar Sumatra over Semarang gevlogen. Vanaf drieduizend meter hoogte had hij neergekeken op zijn eigen huis dat vredig in de zon lag. Later schreef hij dat hij op dat moment werd overvallen door het besef ‘dat deze tocht wellicht het einde betekende van mijn kostelijk bestaan met Mieke in Semarang’. Het had hem diep geraakt en hem vervuld met ‘een stekende weemoed’.

De vrouwen van de vier advocaten staken in afwezigheid van hun mannen de handen uit de mouwen. Mieke, Louca en Jobs meldden zich aan bij het Vrouwen Automobiel Corps (VAC) – Lennie had nog een baby aan de borst – en alle vier sprongen zij waar mogelijk in om

de kantoorbelangen te behartigen. ‘Dit beperkte zich evenwel vrijwel tot de mededeling aan onrustige cliënten, dat de heren er niet waren en dat het geheel onzeker was, wanneer zij zouden terugkomen.’ Ondertussen verliep de oorlog voor de Japanners zeer voorspoedig. Op 10 december 1941 was de Britse Eastern Fleet een zeer gevoelige nederlaag toegebracht met het tot zinken brengen van de slagschepen *HMS Repulse* en *HMS Prince of Wales*. Britse divisies op Malakka werden steeds verder teruggedreven richting het eiland van Singapore, dat ook in handen van de Britten was. In de ogen van de geallieerden was dat een onneembare vesting. De Filipijnen vielen en van daaruit begonnen de Japanners aan hun opmars door de buitengewesten van de Nederlands-Indische archipel. De haven van Tarakan bij Noord-



De eerste Japanse landingen.

oost-Borneo en de stad Menado op Noord-Celebes werden tussen 7 en 17 januari 1942 veroverd. Daarna volgden de strategisch belangrijke haven van Balikpapan op Oost-Borneo, Kendari op Oost-Celebes en Ambon. Op 4 februari – Herman was inmiddels naar Oost-Borneo overgeplaatst – vond de slag bij Straat Makassar plaats, de zeestraat tussen de eilanden Borneo en Celebes die toegang tot de Javazee verschaft. Een vloot bestaande uit Amerikaanse, Britse, Nederlandse en Australische schepen – de ABDA-vloot – onder leiding van vice-admiraal Karel Doorman werd door Japanse bommenwerpers onder vuur genomen en uit elkaar gedreven. Daarna was er geen houden meer aan. Singapore viel op 15 februari. In de loop van diezelfde maand namen de Japanners ook Zuid-Celebes, Bali, Timor en Zuid-Sumatra in.

*

Herman Bouman maakte als tweede bestuurder-luchtschutter van nabij mee hoe de Militaire Luchtvaart zware verliezen leed bij het verdedigen van de buitengewesten. ‘De ML was een zeer klein wapen’ schreef hij tijdens zijn latere krijgsgevangenschap aan zijn oudere broer Harro. ‘We hadden toen de oorlog begon geen honderd bommenwerpers en deze waren alle van een verouderd, voor de helft zelfs van een onbruikbaar type.’ Van de vliegmachines die wél bruikbaar waren, was binnen enkele weken niets meer over. Hermans eigen Glenn Martin werd op het vliegveld Samarinda II op Oost-Borneo op de grond door de Japanners in brand geschoten. Bovendien kreeg Herman in die eerste oorlogsweken een zware klap te verwerken toen een goede vriend sneuvelde. Hans Dubourcq was net als Herman tweede bestuurder-luchtschutter bij de ML en ze waren samen naar Borneo gestuurd. Het toestel waar Hans in zat werd boven Tarakan neergeschoten.

Na de verloren slag in Straat Makassar werd Hermans eenheid teruggeplaatst naar Java. Herman had echter orders om op Oost-Borneo

te blijven, in dienst van het commando. Aangeslagen door het recente verlies van vriend Hans, eenzaam en uit balans zonder zijn 'Muis' (Hermans koosnaam voor Mieke), snakte hij naar zijn terugkeer naar Java. In de laatste dagen van februari '42 kwam eindelijk het bevel waar hij zo naar had uitgezien. In het holst van de nacht maakte zijn groep een urenlange voettocht door het oerwoud langs een weg bezaaid met bomkraters, onderwijl brancards met in verband gewikkelde gewonden meetorsend. Eenmaal aangekomen bij het afgesproken veld zetten de mannen met rode, witte en groene lampjes een landings- en startbaan uit en verscholen zich aan de rand van het veld. 'Het was werkelijk een verademing toen na uren wachten in de verte het ronken van de machine klonk en de kans dat ik binnenkort Java terug zou zien begon te herleven.' Na een emotionele tocht over de Javazee, waar een felle storm woedde, keerde Herman eindelijk terug op Javaanse bodem.

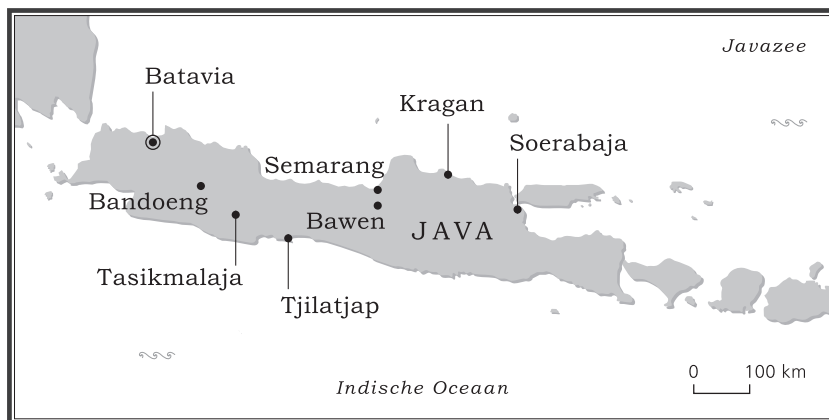
Bij thuiskomst werd Herman tot vaandrig gepromoveerd. De Japanners naderden Java ondertussen met rasse schreden en het was een kwestie van dagen voordat ze voet aan Javaanse grond zouden zetten. Bij gebrek aan vliegtuigen werden de vliegers van Hermans eenheid echter voor onbeperkte tijd met verlof gestuurd. 'Zoo kwam het dat ik een tiental dagen voor de inval werkeloos in Semarang arriveerde; een verrassing voor Muis, maar niet geheel conform de bedoeling.'

Samen wachtten zij het naderende oorlogsonheil af, dat zich in de nacht van 28 februari op 1 maart aandiende. In de wetenschap dat de Japanse invalsvloot onderweg was naar de kust van Java waren Herman en Mieke, somber gestemd, vroeg naar bed gegaan. Rond middernacht werden zij gewekt door de loeiende sirenes van de luchtbeschermingsdienst en een ander vreemd geluid dat zij niet konden plaatsen. Ze stonden op en liepen in kamerjassen hand in hand het terras op, dat uitzicht bood over de benedenstad en in de verte de zee. 'Vanaf het terras zagen we het uitgestorven en verduisterde Semarang liggen, waarin ieder wakend de ooren spitste en met ons luisterde naar dat geluid,' herinnerde Herman zich later. 'De maan wierp een

vreemd, kleurloos, onwezenlijk licht over die doodenstad en de zee daarachter, die zich grauw en schijnbaar leeg uitstreckte tot in het oneindige. Het eenige teken van leven was het huilen van een paar honden in de kampong die met ons het onheilspellende voelden van die stad waar ieder zijn adem inhield, dat strakke, bleeke maanlicht en dat griezelige gerommel in de verte.’ Het vreemde geluid dat dreigend kwam aanrollen en wegstierf in de heuvels om hun huis was het schieten van de kanonnen in de slag op de Javazee, ‘de slag waarin onze heele vloot onderging’.

De Japanners waren die nacht op verschillende plekken langs de noordkust van Java geland, onder meer bij Kragan, zo’n honderd kilometer ten oosten van Semarang. Hoewel het nog zeker een week zou duren voordat de eerste Japanner in Semarang zou worden gesignaleerd, brak er die ochtend grote paniek uit in de stad. Generaal-majoor Cox, commandant van de IIe divisie, was belast met de verdediging van Midden-Java. Hij gaf nu opdracht om de belangrijkste installaties van het havenemplacement te vernielen. Daarna moest de landstormbezetting – met onder meer zeilvriend Wim Jacobs als chauffeur van een pantserwagen in de gelederen – zich terugtrekken op de Kebonanstelling, gelegen in de heuvels boven Semarang op de weg naar Bawen. Tegen de achtergrond van de explosies en de vlammenzee die door de vernielingsploegen werden veroorzaakt, begon een massale vlucht van burgers, bestuurders en militairen Semarang uit, de heuvels in.

Nu de oorlog een feit was wilde Herman zich – verlof of geen verlof – per se bij zijn eenheid voegen. Op zondag 1 maart 1942 vertrok hij met bestemming vliegveld Kalidjati, ten noorden van Bandoeng. Ook Mieke vluchtte die ochtend met een aantal andere vrouwen de stad uit, maar zonder duidelijke bestemming. Het afscheid viel hen zwaar. ‘We wisten toen beiden, al zeiden we het niet, dat dat een afscheid voor lang, zo niet voor altijd, zou zijn. Zeker, we hadden al vaker af-



Java.

scheid genomen als ik naar het front ging, waar het gevaarlijk was ... maar naast het weemoedige in zoo'n afscheid bestaat dan de lust tot avontuur en de trots van den strijdbaren man. Dien nacht wisten we dat de zaak verloren was en mijn vertrek betekende eigenlijk een vlucht, waarbij ik moest scheiden van alles wat mij dierbaar was.' Het huis lieten zij achter onder toezicht van hun djongos Praviro.

Na een lange dag reizen kwam Herman aan in het stadje Tasikmalaja, zo'n honderd kilometer ten zuidoosten van Bandoeng. Daar hoorde hij dat Kalidjati al door de Japanners was bezet, en dus kon hij niet verder reizen. In Tasikmalaja liep hij vervolgens zijn Leidse studievriend, zeilmakker en medesportvlieger Tjaarda de Cock Buning, tegen het lijf. Die werkte nu als instructeur bij de Vlieg en Waarnemers-school van het Vrijwillig Vliegers Corps (vvc) in Tasikmalaja. Vanaf dat moment, tot hun bevrijding in augustus 1945, zouden De Cock Buning en Herman onafscheidelijk zijn.

Mieke was ondertussen via Malang naar de havenstad Tjilatjap, aan de zuidkust van Java, gereisd. Daar zat zij nog toen Tjilatjap op 4 en 5 maart door de Japanners werd gebombardeerd. Vooral het ha-

vencomplex, het station en de opstellingen van het luchtdoelgeschut moesten het ontgelden. De schade was enorm, er vielen honderden slachtoffers, en ook hier brak paniek uit. Mieke kon de stad echter ongedeerd ontvluchten en uiteindelijk belandde ook zij in Tasikmalaja. Herman en Mieke wisten niet van elkaar dat zij in dezelfde stad waren, maar ‘een vriend van ons waarschuwde haar en zoo waren wij na eenige dagen gelukkig hereenigd’.

Tasikmalaja bleek een pleisterplaats voor mensen van allerlei plumeau. De militaire luchtmacht had zich onder leiding van kapitein Paul Valk in dit stadje teruggetrokken. Naast Nederlandse en Engelse vliegers krioelde het ook van de Europese burgers en militairen. Die waren ofwel voor de Japanners op de vlucht geslagen, dan wel op weg naar Bandoeng, in de hoop zich daar nog bij de geallieerde troepen aan te kunnen sluiten. Naast Herman en Mieke, en De Cock Buning en zijn vrouw Jules, arriveerde ook Wim Jacobs na enige omzwervingen op 7 maart in dat stadje. In een hotel kwam hij per toeval Mieke tegen, die daar gestrande reizigers van koffie en brood voorzag. Mieke wist hem sub rosa te vertellen dat hij zich de moeite kon besparen om naar Bandoeng door te reizen. Volgens haar zou er immers de volgende dag gecapituleerd worden. Mieke bleek bijzonder goed geïnformeerd. In de avond van 7 maart meldde een stafofficier van het KNIL zich met een witte vlag bij de Japanners. Die stonden op het punt om Lembang, de laatste vesting vóór Bandoeng, in te nemen. De intentie van het Algemeen Hoofdkwartier (AHK) van het KNIL was een gedeeltelijke capitulatie van Bandoeng en de Preanger Hoogvlakte. De Ite Divisie van generaal Cox op Midden-Java zou nog wel strijd leveren tegen de Japanners, desnoods in de vorm van een guerrilla. De proclamatie van deze gedeeltelijke capitulatie werd op maandagochtend 8 maart 1942 om 09.00 uur op radio Bandoeng uitgezonden.

Er ontstond nu een vreemd soort vacuüm – niemand wist wat te doen, of waar zich te melden. Ook was er grote verwarring over de status van de capitulatie – slechts weinigen begrepen dat de strijd el-

ders op Java en in de buitengewesten werd voortgezet. De mogelijke guerrilla stond onder leiding van generaal Schilling, maar men kwam al snel tot de conclusie dat het voortzetten van de strijd zinloos was. Na onderhandelingen met de Japanners volgde op 9 maart 1942 de algehele capitulatie van het KNIL. Java was gevallen.

*

Herman en Mieke besloten de verdere gebeurtenissen in Tasikmalaja af te wachten. Samen met Tjaarda en Jules de Cock Buning betrokken ze een door het Nederlands militair gezag gerekwireerd huis. De beide mannen meldden zich bij de lokale commandant van de ML, kapitein Paul Valk, en stonden zodoende weer onder militair gezag. De eerste Japanners arriveerden op 12 maart 1942 in Tasikmalaja. Herman was verwonderd over het gedrag van de Japanse militairen. Enerzijds mochten de geallieerde officieren nog geruime tijd hun wapens houden en kregen ze veel bewegingsvrijheid, ‘terwijl anderzijds kleine vergrijpen van krijgsgevangenen gestraft werden met een pak slaag dat den delinquent gescheurde trommelvliezen bezorgde’. Nog verbaasder was hij dat het er binnen het Japanse leger hetzelfde aan toeging.

Formeel bevond Herman zich nu in krijgsgevangenschap, maar de eerste weken mocht hij ‘thuis’ bij Mieke doorbrengen. Pas op 12 april moesten Herman en De Cock Buning zich melden voor internering in het gebouwencomplex van het voormalig Corps Opleiding Reserve Officieren (CORO). Ook commandant Valk zat daar. Mieke en Jules de Cock Buning ontfermden zich nu over diens Engelse vrouw Gladys Davison en hun 12-jarige dochter Nora, die zich vandaag de dag nog altijd kan herinneren hoe aardig die twee vrouwen voor haar waren. Nu de krijgsgevangenschap van de mannen serieuzere vormen begon aan te nemen, en er geen contact meer met hen mogelijk was, besloot Mieke terug te keren naar Semarang. Ze vroeg zich af hoe het met